

JOZEF EN ZIJN BROERS



Thomas Mann

# JOZEF EN ZIJN BROERS

Met een inleiding van de auteur



Eerste druk oktober 2014  
Tweede druk november 2014  
Derde druk december 2014  
Vierde druk januari 2016  
Vijfde druk oktober 2016

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door ondersteuning van  
het Goethe Instituut en een Schwob-bijdrage van het Nederlands Letterenfonds



GOETHE  
INSTITUT

Nederlands  
letterenfonds  
dutch foundation  
for literature

Vertaling: Thijs Pollmann. Bijgestaan door een redactieraad bestaande uit  
Henri Bloemen (KU Leuven), Theo Kramer (Universiteit van Amsterdam),  
Ellis van Midden en Michel Meynen

Typografie en vormgeving: Jan Martin Wilschut BNO, Over & Beyond BV  
Foto Thomas Mann (1937): Carl Van Vechten (Library of Congress, Carl Van Vechten Collection)  
Oorspronkelijke titel: *Joseph und seine Brüder* (I Die Geschichten Jaakobs; II Der junge Joseph;  
III Joseph in Ägypten; IV Joseph der Ernährer)

For 'Die Geschichten Jaakobs':

© 1933 by S. Fischer Verlag AG, Berlin

For 'Der junge Joseph':

© 1934 by S. Fischer Verlag AG, Berlin

For 'Joseph in Ägypten':

© 1936 by Bermann-Fischer Verlag GmbH, Wien

For 'Joseph der Ernährer':

© 1943 by Bermann-Fischer Verlag AB, Stockholm

By permission of S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main

© 2014 Nederlandse vertaling: Thijs Pollmann en Uitgeverij Wereldbibliotheek bv, Amsterdam

© 2014 Vertaling van de inleiding van Thomas Mann: Hans Driessen

© 2014 Nawoord: Henri Bloemen en Theo Kramer



ISBN 978 90 284 2682 5

NUR 302

## Bericht van de uitgever

De vier romans die *Jozef en zijn broers* vormen, verschenen oorspronkelijk apart van elkaar tussen 1933 en 1943. Wij geven het hele werk in een band uit. Aan onze uitgave hebben we toegevoegd de rede over dit magnum opus die Thomas Mann in 1942 hield voor de Library of Congress in Washington, een korte verantwoording van vertaler Thijs Pollmann en een op ons verzoek geschreven nawoord van Henri Bloemen en Theo Kramer over de rijkdom en reikwijdte van *Jozef en zijn broers*.

De uitgeverij heeft zich laten bijstaan door een redactieraad, bestaande uit Henri Bloemen (KU Leuven), Theo Kramer (Universiteit van Amsterdam), Ellis van Midden en Michel Meynen. Hans Driessen was bij de totstandkoming van deze uitgave van onschatbare waarde. De verantwoordelijkheid voor de vertaling ligt uiteraard bij de uitgeverij.

Amsterdam, oktober 2014





# Inhoud

Inleiding van de auteur / 15

**VOORSPEL** / 27

Hellevaart / 29

## DEEL EEN

---

### DE VERHALEN VAN JAÄKOB / 63

EERSTE HOOFDSTUK – Bij de put / 65

Ishtar / 65

Faam en werkelijkheid / 66

De vader / 71

De man Jepsje / 73

De klikspaan / 78

De naam / 85

Over het aapachtige Egypteland / 91

De beproeving / 96

Over olie, wijn en vijgen / 99

Beurtzang / 103

TWEEDE HOOFDSTUK – Jaäkob en Esau / 108

Maangrammatica / 108

Wie Jaäkob was / 110

Elifaz / 116

Met opgeheven hoofd / 121

Esau / 125

DERDE HOOFDSTUK – De geschiedenis van Dina / 130

De jonge dochter / 130

Beset / 131

De terechtwijzing / 133

Het verdrag / 136

Jaäkob woont bij Sjekem / 138

De wijnoogst / 140

De voorwaarde / 142

De ontvoering / 145

De imitatie / 147

De slachting / 149

VIERDE HOOFDSTUK – De vlucht / 153

Oergeblaas / 153

De rode / 155

Over Jizchaks blindheid / 160

De grote grap / 164

Jaäkob moet op reis / 173

Jaäkob moet huilen / 175

Jaäkob komt bij Laban aan / 179

De ploert / 185

Het avondmaal / 188

Jaäkob en Laban maken een afspraak / 191

VIJFDE HOOFDSTUK – In Labans dienst / 195

Hoelang Jaäkob bij Laban bleef / 195

Jaäkob en Laban ratificeren hun overeenkomst / 197

Over Jaäkobs vooruitzichten / 200

Jaäkob doet een vondst / 203

Jaäkob vraagt om Rachels hand / 206

Over de lange wachttijd / 209

Labans aanwas / 216

ZESDE HOOFDSTUK – De zussen / 223

De stinkerd / 223

Jaäkobs bruiloft / 228

Over Gods afgunst / 244

Over Rachels verwarring / 247

De alruin / 250



ZEVENDE HOOFDSTUK – Rachel / 257

Het olieorakel / 257

De geboorte / 264

Gevlekte schapen / 268

De diefstal / 274

De achtervolging / 278

Benoni / 286

## DEEL TWEE

---

### DE JONGE JOZEF / 297

EERSTE HOOFDSTUK – Thot / 299

Over schoonheid / 299

De herder / 301

Het onderwijs / 303

Over lichaam en geest / 310

TWEEDE HOOFDSTUK – Abraham / 318

Over de oudste knecht / 318

Hoe Abraham God ontdekte / 322

De heer van de boodschapper / 329

DERDE HOOFDSTUK – Jozef en Benjamin / 333

Het bos van Adonis / 333

De droom van de hemel / 346

VIERDE HOOFDSTUK – De dromer / 355

Het kleurige pronkgewaad / 355

Een lopend vuurtje / 364

Rubens ontsteltenis / 370

De schoven / 377

Het overleg / 384

Zon, maan en sterren / 386

VIJFDE HOOFDSTUK – De tocht naar de broers / 393

De beproeving / 393

Jozef reist naar Sjekem / 398

De man in het veld / 401

Over Lamech en zijn striemen / 410  
Jozef wordt in de put gegooid / 415  
Jozef huilt vanuit de put / 424  
In het hol / 428

ZESDE HOOFDSTUK – De steen voor het graf / 438  
De Ismaëlieten / 438  
Over Rubens berekeningen / 444  
Koop en verkoop / 447  
Ruben komt bij het graf / 459  
De eed / 465

ZEVENDE HOOFDSTUK – Verscheurd / 470  
Jaäkob rouwt om Jozef / 470  
De bekoringen van Jaäkob / 482  
De gewenning / 488

#### DEEL DRIE

---

### JOZEF IN EGYPTEN / 495

EERSTE HOOFDSTUK – De reis naar beneden / 497  
Het zwijgen van de doden / 497  
Naar de heer / 500  
Nachtelijk gesprek / 507  
De aanvechting / 518  
Een weerzien / 521  
De vesting Zel / 527

TWEDE HOOFDSTUK – De entree in Sjeol / 537  
Jozef ziet het land Gosen en komt aan in Per-Sopd / 537  
De kattenstad / 541  
Het leerrijke On / 543  
Jozef bij de piramiden / 549  
Het huis van de ingepakte god / 556

DERDE HOOFDSTUK – De aankomst / 567  
Stroomopwaarts / 567  
Jozefs tocht door Wëse / 573

Jozef arriveert bij het huis van Petepre / 580  
De dwergen / 583  
Mont-kaw / 588  
Potifar / 599  
Jozef wordt opnieuw verkocht en werpt zich op zijn aangezicht / 602

VIERDE HOOFDSTUK – De hoogste / 608

Hoelang Jozef bij Potifar bleef / 608  
In het land van nazaten / 613  
De hoveling / 621  
De opdracht / 628  
Huij en Tuij / 633  
Jozef overdenkt deze dingen / 648  
Jozef spreekt tot Potifar / 652  
Jozef sluit een verbond / 666

VIJFDE HOOFDSTUK – De gezegende / 671

Jozef als lijfknecht en voorlezer / 671  
Jozef groeit als bij een bron / 681  
Amon beziet Jozef met afgunst / 688  
Beknechons / 695  
Jozef wordt zienderogen een Egyptenaar / 705  
Bericht van Mont-kaws bescheiden dood / 718

ZESDE HOOFDSTUK – Aangeraakt / 737

Niet juist verwoord / 737  
De ogen gaan open / 743  
De echtgenoten / 752  
Drie gedachtewisselingen / 779  
Slangenbenaauwdheid / 795  
Het eerste jaar / 799  
Het tweede jaar / 817  
Over Jozefs kuisheid / 830

ZEVENDE HOOFDSTUK – De kuil / 840

Billets-doux / 840  
De pijnlijke tong (drama met epiloog) / 846  
Dúdu's aanklacht / 864  
Dreigementen / 879  
De dameskrans / 884

Het krenge / 898  
Nieuwjaarsdag / 906  
Het lege huis / 912  
Het gezicht van de vader / 920  
Voor de rechter / 926

#### DEEL VIER

---

### JOZEF DE VOORZIENER / 935

Voorspel in hogere sferen / 937

EERSTE HOOFDSTUK – De tweede put / 947

Jozef kent zijn tranen / 947  
De overste van de gevangenis / 955  
Over goedheid en wijsheid / 968  
De heren / 975  
Gestoken door de worm / 985  
Jozef helpt uitleggen / 988

TWEDE HOOFDSTUK – Beroepen / 995

Neb-nef-nezem / 995  
De ijlbode / 1001  
Over het licht en het zwarte / 1005  
De dromen van Farao / 1012

DERDE HOOFDSTUK – De Kretenzer galerij / 1026

De entree / 1026  
Het kind uit de grot / 1033  
Farao profeteert / 1047  
‘Ik geloof er niet aan!’ / 1054  
Al te verrukt / 1064  
De wijze en verstandige man / 1072

VIERDE HOOFDSTUK – De tijd waarin alles mocht / 1081

Zeven of vijf / 1081  
De vergulding / 1083  
De diep weggeborgene schat / 1087  
Heer over Egypteland / 1092

Urim en tummim / 1098  
Het meisje / 1102  
Jozef trouwt / 1108  
Wolken aan de hemel / 1114

VIJFDE HOOFDSTUK – Tamar / 1120  
De vierde / 1120  
Astaroth / 1126  
Tamar leert de wereld kennen / 1129  
Vastberaden / 1135  
‘Niet via ons!’ / 1139  
Schapen scheren / 1143

ZESDE HOOFDSTUK – Het heilige spel / 1149  
Waterzaken / 1149  
Jozef leeft graag / 1151  
Ze komen / 1155  
Het verhoor / 1164  
‘Betaald gezet’ / 1176  
Het geld in de zakken / 1182  
Niet voltallig / 1187  
Jaäkob worstelt bij de Jabbok / 1192  
De zilveren beker / 1198  
De geur van mirte of de maaltijd met de broers / 1200  
De ingehouden schreeuw / 1211  
Bij Benjamin! / 1215  
Ik ben het / 1219  
Geen ruzie maken / 1227  
Faraο schrijft Jozef / 1230  
Hoe pakken we het aan? / 1235  
De boodschap / 1238

ZEVENDE HOOFDSTUK – Teruggegeven / 1251  
Ik wil erheen, ik wil hem zien / 1251  
Met z’n zeventigen / 1255  
Draag hem! / 1257  
Jaäkob onderwijst en droomt / 1259  
Over liefde die nee zegt / 1263  
De ontvangst / 1270  
Jaäkob staat voor Faraο / 1273

Dienaar en deugniet / 1278  
Geleid door gehoorzaamheid / 1287  
Efraïm en Manasse / 1294  
De samenkomst bij het sterfbed / 1300  
Nu wikkelen ze Jaäkob in / 1313  
Een indrukwekkend heir / 1319

Verantwoording van de vertaler / 1327  
Nawoord / 1329

## Inleiding van de auteur

Vaak heeft men mij gevraagd wat mij eigenlijk op deze buitenissige, niet voor de hand liggende stof heeft gebracht en me heeft bewogen van de Bijbelse legende van de Egyptische Jozef een ver uitwaaiende, veel jaren in beslag nemende roman te maken. Bij de beantwoording van die vraag is me weinig gelegen aan het uiterlijk-anekdotische, dus aan wat me op een avond, inmiddels vijftien jaar geleden in München, de toevallige stoot gaf het verhaal in mijn oude erfbijbel weer eens door te lezen. Het volstaat te zeggen dat ik verrukt was en dat meteen een productief anticiperen en proberen in mij begon te ontstaan hoe dit alleraardigste verhaal met moderne middelen – met *alle* middelen, de geestelijke en technische – vernieuwd en als verhaal opgefrist kon worden. Bovendien gingen deze innerlijke experimenten vrijwel meteen gepaard met een gedachte aan een overlevering, namelijk de gedachte aan Goethe, die in zijn memoires *Dichtung und Wahrheit* vermeldt hoe hij, een jongen nog, de Jozefstof aan een vriend dicteerde en uitstap tot een brede vertelling, die echter spoedig ten prooi viel aan vernietiging, omdat het haar volgens het eigen oordeel van de schrijver nog al te zeer aan ‘inhoud’ ontbroken zou hebben. Ter verklaring van de jeugdige, vroegtijdige onderneming merkt de zestigjarige Goethe op: ‘Dit natuurlijke verhaal is uiterst beminnelijk: alleen is het te kort, en je komt in de verleiding het in alle details uit te werken.’

Wonderlijk! Deze zin uit *Dichtung und Wahrheit* stond me meteen voor de geest, te midden van mijn dromerijen: hij stond in mijn geheugen, ik hoefde hem niet na te lezen – en inderdaad lijkt hij wel geschapen als motto voor wat ik vervolgens ondernam; hij geeft de eenvoudigste en duidelijkste verklaring voor deze onderneming. De verleiding waaraan de jonge Goethe naïef gevolg had gegeven, het legendarische korte verslag in Genesis ‘in alle details’ uit te werken, herhaalde zich bij mij op een leeftijd die het de fabulerende uitwerking heel wel toestond ook een menselijke en geestelijke inhoud te krijgen. Maar wat betekent

dat: tot in detail uitwerken van het beknopte? Het is zorgvuldigheid, realisering, het dichterbij halen van iets heel vers en vaags, zodat je meent het met je ogen te zien en met je handen te pakken en ten slotte, nadat je er zo lang globale voorstellingen van hebt gekoesterd, er het definitief juiste over meent te weten. Ik weet nog hoe het me opvrolijkte en hoezeer ik het als een compliment opvatte toen mijn Mùchense secretaresse, een eenvoudige vrouw, me het typoscript van de eerste roman *De verhalen van Jaäkob* overhandigde met de woorden: ‘Nu weet je tenminste hoe dat zich allemaal in het echt heeft afgespeeld!’ Dat was roerend; want het had zich immers helemaal niet afgespeeld. De zorgvuldigheid, de realisatie zijn illusie, een spel, kunstzinnige schijn, een met alle middelen van de taal, de psychologie, de uitbeelding en bovendien nog de aan het become-tariërende onderzoek ontworstelde verwerkelijking en voorstelling, waarvan de ziel, ondanks alle ernst, de humor is. Humoristisch in het bijzonder is alle essayistische toelichting in het boek, het become-tariërende, kritische, wetenschappelijke, dat net als het vertellende en scenisch uitbeeldende een middel tot het afdwingen van werkelijkheid is en waarvoor dus het woord ‘uitbeelden, kunstenaar, niet praten!’ nu eens bij uitzondering niet geldt. We hebben hier een esthetisch probleem dat me vaak heeft beziggehouden. Het toelichtend discours, de ingrepen van de auteur hoeven niet buiten de kunst te vallen, het kan zelf een bestanddeel, een instrument van de kunst zijn. Het boek weet dit en spreekt het uit doordat het ook de commentaar become-tarieert. Het zegt van zichzelf dat het vaak vertelde en vaak door vele media gegane verhaal hier via een medium gaat waarin het als het ware zelfbezinning verkrijgt en zichzelf toelicht doordat het zich afspeelt. De toelichting hoort hier bij het spel, ze is eigenlijk niet het discours van de auteur maar dat van het werk zelf, ze is opgenomen in de taalsfeer ervan, is indirect, een stijl- en schertsdiscours, een bijdrage aan de schijnzorgvuldigheid, nauw verwant met de persiflage en in elk geval met de ironie: want het wetenschappelijke, toegepast op het volstrekt onwetenschappelijke en sprookjesachtige is pure ironie.

Het is heel wel mogelijk dat zulke geheime bekoorlijkheden toen al meteen een rol speelden bij de vroegste conceptie van het werk. Maar de vraag hoe ik tot deze archaische stofkeuze gekomen ben, is daarmee niet beantwoord. Menigerlei omstandigheden, persoonlijke en door de tijd getekende algemene, speelden daarin mee, en de persoonlijke waren ook door de tijd getekend: ze hadden te maken met de jaren, met een bereikte levensfase. *The readiness is all*. Ik moet menselijk en artistiek gesproken op een of andere manier *bereid* zijn geweest productief aangesproken te worden door zo’n onderwerp, en mijn Bijbellezing was geen toeval. De verschillende leeftijden hebben verschillende neigingen, aanspraken, smaken – of ook vaardigheden en voordelen. Het zou weleens een regel kunnen zijn dat op een bepaalde leeftijd het plezier in al het louter indivi-



duel en bijzondere, het afzonderlijke geval, het ‘burgerlijke’ in de ruimste zin van het woord, geleidelijk aan verloren gaat. In plaats daarvan treedt het typische, eeuwig menselijke, eeuwig terugkerende, tijdloze, kortom het mythische op de voorgrond. Want het typische is immers al het mythische in zoverre het oernorm en oervorm van het leven is, een tijdloos schema en een van oudsher gegeven formule waarin het leven wordt opgenomen doordat het vanuit het onbewuste de trekken ervan reproduceert. Ongetwijfeld, de verwerving van de mythisch-typische beschouwingwijze maakt époque in het leven van de verteller, ze betekent een kenmerkende verhoging van zijn artistieke stemming, een nieuwe opgewektheid van het kennen en vormgeven die, zoals gezegd, latere levensjaren pleegt te zijn voorbehouden: want in het leven van de mensheid is het mythische weliswaar een vroege en primitieve vorm, maar in het leven van het individu een late en rijpe.

Nu is het woord ‘mensheid’ gevallen: in samenhang met de ideeën over het tijdloos-typische en over het mythische dringt het zich vanzelf op. Ik was bereid geweest me door een onderwerp als de Jozeflegende productief te laten aanspreken, weg van de smaak voor het burgerlijke en het mythische tegemoet, een wending die op het punt stond zichzelf in mij te voltrekken. Tegelijkertijd was ik ertoe bereid door een vatbaarheid voor menselijk voelen en denken – ik bedoel een voelen en denken in de stijl van de mensheid – een vatbaarheid die niet alleen het product van mijn persoonlijke tijd en levensfase was, maar ook die van de tijd in het groot en het algemeen, *onze* tijd, die van de historische schokken, avonturen en kwellingen, waardoor de vraag naar de mens, het probleem van de humaniteit zelf ons als geheel voor ogen werd gevoerd en ons geweten ermee werd belast, zoals geen enkele generatie voor ons. Een boek als de voorganger van de *Jozef, De Toverberg*, een proeve van inventarisatie van de Europese problematiek na de eeuwwisseling, was al een product geweest van deze morele situatie, dit geschokt en het omgewoeld zijn van het geweten.

De droompsychologie kent het verschijnsel dat de uiterlijke aanleiding die de droom in gang zet – bijvoorbeeld een schot dat valt en dat de slapende hoort – onder omkering van de causaliteit onderbouwd wordt door een lange en gecompliceerde droom die met het schot – en met het wakker worden – eindigt, terwijl in werkelijkheid de shock aan het begin van de droommotivering stond. Zo staat volgens de dichtelijke chronologie de donderslag van de uitbraak van de oorlog van 1914 aan het einde van *De Toverberg*, terwijl die in werkelijkheid aan zijn begin had gestaan en al zijn dromen had opgeroepen. Het was een explosieve, wekkende, de wereld veranderende klap – hij sloot een tijdperk af, namelijk het burgerlijk-esthetische, waarin wij waren opgegroeid, en hij opende ons de ogen voor het gegeven dat we voortaan niet meer leven en schrijven konden zoals we tot dan toe hadden gedaan. De held van die tijdsroman was alleen schijnbaar de

vriendelijke jongeman Hans Castorp, op wiens lepe onschuld de hele dialectiek van leven en dood, gezondheid en ziekte, vrijheid en vroomheid pedagogisch wordt losgelaten. In werkelijkheid was de *homo Dei* de held, de mens zelf met zijn religieuze vraag naar zichzelf, naar zijn waarvandaan en waarheen, naar zijn wezen en bestemming, naar zijn positie in het Al, het geheim van zijn existentie, naar de eeuwige raadselopgave van de humaniteit.

Op deze manier is ook de mythische roman niets minder dan een buitenissig, uitwaaierend, oneigentijds product, maar ingegeven door een boven het menselijk-individuele uitstijgende belangstelling voor het menselijke, een humoristisch getinte, ironisch getemperde, ik zou bijna willen zeggen: schuchtere verdichting van de mensheid.

Maar dat wil zeggen dat de wijze waarop dit boek de mythe behandelt, zich naar zijn diepste wezen onderscheidt van een zekere eigentijdse manier zich ervan te bedienen, te weten een vijandige en antihumane manier waarvan wij allen de politieke naam kennen. Het woord 'mythe' staat tegenwoordig immers in een kwade reuk – we hoeven alleen maar te denken aan de titel die de 'filosoof' van het Duitse fascisme, Hitlers leraar Alfred Rosenberg, zijn boosaardige leerboek heeft meegegeven.\* Te vaak was in de afgelopen decennia de mythe als middel van obscurantistische contrarevolutie misbruikt, om een mythische roman als de *Jozef* bij zijn eerste optreden te belasten met de verdenking dat de schrijver in deze troebele stroom meezwom. Men heeft deze verdenking moeten laten vallen, want men werd bij nader toezien een ompoling van de mythe gewaar waartoe men haar niet in staat had geacht. Men zag een proces dat vergelijkbaar is met de manoeuvre in een veldslag waarbij een veroverd kanon wordt omgedraaid en op de vijand gericht. De mythe werd in dit boek uit de handen van het fascisme genomen en tot in de laatste nuance van de taal *gehumaniseerd* – als komende generaties er iets opmerkelijks in ontdekken, zal het dit zijn.

Beginnen is altijd vreselijk moeilijk. Totdat je je meester voelt over je onderwerp, totdat je de taal leert die dit onderwerp hanteert en je die ook zelf kunt hanteren, is veel streven en inspanning vereist. Maar wat ik van plan was, was zo nieuw en ongewoon, dat een kat nog nooit langer om de hete brij heen heeft gedraaid als in dit geval. Het was zaak in contact te komen met een vreemde wereld, een primitieve, mythische wereld, en contact maken in literaire zin betekent iets zeer gecompliceerds, innigs, een doordringingsproces dat zover gaat als identificatie en zelfverwisseling, om iets te laten ontstaan wat men 'stijl' noemt en wat steeds een unieke en volmaakte versmelting is van het persoonlijke met het zakelijke.

\* Alfred Rosenberg, *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts. Eine Wertung der seelisch-geistigen Gestaltenkämpfe unserer Zeit*, München-Berlijn, 1930. Het betreft een door de katholieke kerk verboden verhandeling waarin deze ideoloog van het Derde Rijk zijn vage raciale opvattingen van antisemitisme uiteenzet en zowel jodendom als christendom verloochent. (Noot v.d. vert.)

Hoezeer ik mijn mythische onderneming als avontuur ervoer, blijkt uit de inleiding tot deel een van *Jozef en zijn broers*, *De verhalen van Jaäkob*, een inleiding getiteld ‘Hellevaart’, die de antropologische ouverture tot het hele werk vormt: een fantastisch essay dat werkt als een omstandige voorbereiding op een gewaagde expeditie – een reis, een afdaling naar de diepten van het verleden, een tocht naar de ‘moeders’. Het voorspel telde 64 bladzijden – dat had me aan het denken kunnen zetten omtrent de proporties van het geheel – en dat deed het waarschijnlijk ook, temeer daar ik besloten had dat het persoonlijke verhaal van Jozef niet volstond, maar dat de voor- en oergeschiedenis, de geschiedenis van de vaders, terug naar Abraham en nog verder terug naar het begin van de wereld, op zijn minst perspectivisch in de roman wilde worden opgenomen. *De verhalen van Jaäkob* vulden een lijvige boekband: in verstrengelde opeenvolging, anticiperend en teruggrijpend, droeg ik die verhalen voor, op wonderlijke wijze geamuseerd door de nieuwigheid van de omgang met mensen die niet echt wisten wie ze waren, of die dat op een vromere, dieper zorgvuldige manier wisten dan het moderne individu: mensen van wie de identiteit naar achteren openstond en die het verleden in zich opnamen, een verleden waarmee ze zich vereenzelvigden en in de sporen waarvan ze traden, en dat in hen weer tegenwoordige tijd werd. *Novarum rerum cupidus*\* – deze formulering van een eigenschap is op geen enkel wezen zozeer van toepassing als op de kunstenaar. Niemand verveelt zich erger met het oude en versletene en verlangt ongeduldiger naar iets nieuws dan hij, hoewel aan de andere kant niemand inniger gehecht is aan de traditie dan hij. Onverschrokkenheid in combinatie met gehechtheid, het vullen van de traditie met opwindende nieuwe dingen, dat is precies gezegd zijn zaak, zijn metier, en het besef ‘zoiets is nog nooit gedaan’ is de motor van al zijn vlijt. Ik heb steeds deel moeten hebben aan dit opwindende besef om iets klaar te spelen, om zelfs maar te beginnen aan iets, en het kwam me voor dat ik er nooit in groter mate deel aan had gehad dan dit keer.

De Jaäkobverhalen en hun vervolg *De jonge Jozef* zijn nog helemaal in Duitsland ontstaan. Tijdens het werk aan de derde roman *Jozef in Egypte* vond de breuk in mijn uiterlijk bestaan plaats: ik keerde niet terug van een reis, ik verloor plotseling mijn levensbasis. *Jozef in Egypte* is voor het grootste deel al een werk van de ballingschap. Mijn oudste dochter, die zich na de omwenteling nog één keer in het al in beslag genomen huis in München had gewaagd, bracht mijn manuscript naar Zuid-Frankrijk, en langzaam, na de eerste commotie door mijn nieuwe, ontwortelde toestand, ging het werk daar weer verder in de Zwitserse ballingschap, waar we ons aan het Meer van Zürich vijf jaar lang prettig voelden, en het werd daar voltooid.

Hier ontvouwde zich dus de hoogontwikkelde cultuur van het Rijk aan de

\* Hevig verlangend naar nieuwe dingen. (Noot v.d. vert.)

Nijl waarmee ik sinds mijn jongelingsjaren door sympathie en lectuur vertrouwd was geraakt, zodat ik op dat gebied beter op de hoogte was dan mijn leraar, die ons als twaalfjarigen vroeg naar de naam van de heilige stier van de oude Egyptenaren. Ik liet ijverig merken dat ik het antwoord wist en kreeg de beurt. ‘Hapy,’ zei ik. Dat was fout volgens de mening van de leraar. Hij berispte me omdat ik de beurt wilde hebben terwijl ik alleen maar onzin verkondigde. ‘Apis’ heette hij, wees hij me geërgerd terecht. Maar ‘Apis’ is slechts de Latijnse of Griekse variant van de authentieke Egyptische naam die ik had genoemd. De lieden van Keme zeiden ‘Hapy’. Ik wist het beter dan die goede man, maar de discipline stond me niet toe hem daarover in te lichten. Ik zweeg – en ik heb me mijn leven lang dit verstommen tegenover valse autoriteit niet vergeven. Een Amerikaanse jongen had vast zijn mond opengedaan.

Soms dacht ik aan dit jeugdincident terwijl ik aan *Jozef in Egypte* schreef, een werk moet lange wortels in mijn leven hebben, er moeten geheime verbindingen liggen tussen dat werk en de vroegste kinderdromen, wil ik mij het recht veroorloven aan de legitimiteit van mijn handelen te geloven. De willekeurige greep naar een stof waarop je geen van oudsher bevestigde liefdes- en kennisaanspraak hebt, komt me zinloos en dilettaantistisch voor.

De derde Jozefroman lijkt vanwege zijn erotische inhoud nog het meest op een ‘echte’ roman van een tetralogie die als geheel genoodzaakt was iets anders te maken van de roman dan we daar doorgaans onder verstaan. De speelruimte van dit literaire genre was altijd al heel groot. Maar tegenwoordig lijkt het wel alsof op het gebied van de roman alleen nog in aanmerking komt wat geen roman meer is. Misschien is dat wel altijd zo geweest. Wat *Jozef in Egypte* betreft, zal de lezer vaststellen dat ook het romanachtig erotische daarin in het mythische is getrokken, wat met name geldt voor de sprookjesachtige seksuele satire die besloten ligt in de figuren van de twee dwergen: in die van de ongeslachtelijke in zijn vriendelijkste onbeduidendheid – en in die van Dûdu, de waardige, boosaardige getuige-dreumes. Hier wordt in een humoristische geest een verband weergegeven tussen het seksuele en het oerkwade, dat moet helpen de ‘kuisheid’ van Jozef, zijn door de Bijbel ingegeven verzet tegen de wensen van zijn ongelukkige meesteres, aannemelijk te maken.

Deze derde van de Jozefromans stond in het teken van het afscheid van Duitsland; in het teken van het afscheid van Europa stond de vierde, *Jozef de Voorziener*; dit slotstuk van het werk, dat de omvang ervan op meer dan tweeduizend bladzijden brengt, is helemaal onder Amerikaanse hemel ontstaan, en wel grotendeels onder de heldere, aan de Egyptische verwante hemel van Californië.

Nu verricht Potifars gevallen gunsteling als strafgevangene slavenarbeid in een Nijlvesting waarvan de commandant een goede man is – een zo goede man dat Jozef hem later zal aanstellen als zijn major domus en hem als behulpzame